

TANULMÁNYOK

MEZEY LÁSZLÓ

FRAGMENTA CODICUM

EGY ÚJ FORRÁSTERÜLET FELTÁRÁSA (1974. JANUÁR – 1975. JÚLIUS)

A középkor eszmetörténetéről, irodalmi és zenei életéről *kéziratos források* tájékoztatnak bennünket. E források – a rendeltetésük szerint más jellegű, de olykor eszme-, irodalom- és zenetörténetet is hasznosan gazdagító oklevelektől eltekintve – *kódexekben* maradtak ránk. A középkor szellemi világát tehát *elsősorban* a kor kéziratos könyveiből, a kódexekből ismerhetjük meg. Ennek az ismeretszerzésnek a *lehetőségeit* meghatározzák egyrészt maguknak a kódexeknek a *megmaradása*, másrészt a róluk szóló *említések* mások munkáiban (hivatkozások), főként azonban könyvtárkatalógusokban, esetleg más levéltári forrásokban (végrendeletek, leltárak) vagy pedig a levelekben való előfordulások. De, amint – említésszerűen – egy kódex egykori meglétéről tudomást szerezhethünk egy többnyire már nem létező könyvtár középkori katalógusából is, úgy *képviselnek* egy-egy már századok óta elveszett vagy elpusztított *kódexet megmaradt darabjaik, a töredékek*. Ezek a megmaradt kódexlapok, vagy csak e lapok darabjai, megfelelő eljárás és vizsgálat után egy műfaj és azon belül egy bizonyos *szerző és műve* ismeretét bizonyítják egy adott *területen és korban*. E *tényszerű* ismeretek segítségével állapítható meg azután a középkori szellemi és stílusáramlatok jelentkezésének ideje, annak gyorsasága vagy késlekedése. Mivel ugyanilyen információkat szoktunk nyerni a kódexekből is, *természetesen sorakoznak* tehát *melléjük elpusztult társaik megmaradt darabjai*, vagy darabkái is. Ugyanezért e töredékek ismerete, számbavétele, értékelése a kéziratosság kora szellemi mozgalmainak, műfajttörténetének, szerzők és műveik hagyományozás- és szövegtörténetének megismeréséhez *joggal nélkülözhetetlennek ismert* hozzájárulás. A kéziratosság korára vonatkozó ismereteink a fragmentumok nélkül nem lehetnek teljesek. Következésképpen a velük való foglalkozás magától értetődő tudományos feladat, függetlenül az egyébként épségben vagy viszonylagos teljességben megmaradt kódexek számától.¹ Azonban egészen természetes, hogy jelentőségük megnő abban az esetben, ha egy területen a kódexállománynak csak kis vagy jelentékeny hányada maradt meg. Ilyen esetekben *a kódextöredék* a múltra vonatkozó adatszolgáltatás tekintetében ahhoz hasonló szerephez és jelentőséghez jut, mint ami a régészetben vagy az építészettörténetben, a fennálló műemlékhez képest, *a falmaradványoknak* vagy *a kiásott alapfalaknak* jut.

Az eddig elmondottakból két dolog következik. Először: *Magyarországon* – alább még részletesebben kifejtendő oknál fogva – *a töredékkutatás jelentősége nagyobb, mint*

¹ Az említett nézettel kapcsolatban, hogy ugyanis a töredékkutatás az ilyenekkel rendelkező könyvtár állományfeltáró munkájának szerves része, csak példaként említem a hazai kódexállomány sokszorosával rendelkező bécsi Nationalbibliothek modern kéziratkatalógusát: MAZAL-UNTERKIRCHER 1967.

egyebüttl. Másodszor: a töredékkutatás, állománybavétel és katalogizálás éppen úgy *magától értetődően könyvtári állományfeltáró munka*, mint a középkori kódexek, újkori kéziratok, ősnymtatványok és XVI. századi nyomtatványok, vagy az újabb anyag (pl. folyóiratok) korszerű katalógusokban közzététele. Következésképpen szólnom kell arról, hogy *1. mi indokolja Magyarországon a töredékek kutatását? 2. hogyan folyt le az tényleg egy könyvtárban?* Miután e két kérdésre választ adtam, ismertetem a kutatás és feldolgozás eddigi eredményeit: a) mennyiségi, b) időrendi, c) műfaji tekintetben. Végül néhány *tartalmilag vagy műfajilag értékes darab rövid bemutatásával* fejezem be mondani-valómat.

I.

Az ország jelenlegi területén a középkori kéziratok könyvek, a *kódexek száma 1200 körül lehet.*² Ebből magyarországi eredetű vagy már a középkorban Magyarországon volt, tehát a Mohács előtti hazai könyvállományhoz tartozott mintegy 190.³ Az ország könyvtáraiban őrzött kódexek össz-számához viszonyítottan a magyarországi eredetű, a magyar középkorból hozzánk jutott kódexek eléggé kis számának magyarázata az, hogy jelenlegi kódexállományaink túlnyomó részben nem egyszerre vagy szerves fejlődés eredményeként alakultak ki, hanem XVIII. és XIX. századi könyvgyűjtések eredményei. A XVIII. század könyvgyűjtő főpapjai, Eszterházy Károly⁴ egri püspök, Patachich és Kolonich kalocsai érsekek,⁵ Klimó pécsi, Szily és Herzan szombathelyi püspökök⁶ egyszerűen csak középkori kéziratok könyvhöz akartak jutni, tekintet nélkül annak magyarországi vagy nem magyarországi származására. Ezt kell mondanunk a debreceni református kollégium könyvtárának kódexgyűjteményéről is.⁷ Így érthető, hogy a hazai viszonylatban ugyan nem jelentéktelen, de önmagukban nem nagy vidéki kódexgyűjtemények (Eger, Kalocsa, Debrecen, Szombathely, Pécs) nagyobb részét a II. József kori kolostorfelosztások osztrák anyagából jöttek létre, néhány hazai eredetű kéziratok könyv kivételével. Különleges eset az esztergomi főszékesegyházi könyvtár néhány kódexének sorsa. Ezek ugyanis az egykori középkori dombiblotéka maradványdarabjai. Viszont az esztergomi primási könyvtár alapítója, Simor János hercegprimás a könyvtárát ugyan elsősorban magyar eredetű kódexekkel igyekezett gazdagítani, de megvett minden kódexet – származásra való tekintet nélkül –, amit antikvárius neki elfogadható vételre felajánlott.⁸ Így azután nem lehet meglepő az a tény, hogy az egyházi könyvtárak 260 kódexet kitevő összállományának még csak nem is 10%-a (24) a magyarországi eredetű (azonban megközelíti az országos átlagot).

² A feltételezett állomány a három budapesti nagykönyvtár között így oszlik meg: Országos Széchényi Könyvtár 600, Egyetemi Könyvtár 159, Akadémiai Könyvtár 112; ezekhez jön a vidéki egyházi könyvtárak mintegy 260 kódexe.

³ OSzK 80 (1940); Egyetemi Könyvtár 72; Akadémiai Könyvtár 8.

⁴ VARJÚ 1902.

⁵ CSONTOSI 1883.

⁶ PÁLINKÁS 1891–92, FEJÉRPATAKY 1894, ZALKA 1893.

⁷ VARGA 1945.

⁸ CATALOGUS . . .

A három budapesti nagykönyvtár (OSzK, Egyetemi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár) állományára nézve külön-külön a következőket mondhatjuk. Az Országos Széchényi Könyvtár az alapítása, rendeltetése szerint ugyan elsősorban magyar vagy magyarországi kéziratokat kívánt kéziratárában összegyűjteni, azonban a valóságban ajándékozás, hagyaték meg vásárlás útján összegyűlt anyag – mondhatnám a dolog természete szerint – nagyobb részben nem magyar eredetű. Az 1940-ben már a könyvtárban levő és Bartoniek Emma kitűnő katalógusában⁹ leírt 449 kódexhez (ebből csak 80 a magyarországi) a nelyvemlékanyagot (22) is hozzászámítva, még mindig csak alig érjük el az 500-as számot. Az Egyetemi Könyvtár kódexállománya jóval a Széchényi Könyvtaré mögött marad, viszont a 132 latin kódexnek közel fele magyarországi provenienciát, illetőleg hazai (középkori) használatot mutat.¹⁰ Köztudott viszont, hogy a három budapesti nagykönyvtár közül a budapesti Egyetemi Könyvtár törzsállománya a legegységesebb jellegű. Kisebb részben ugyanis a nagyszombati kollégium (egyetem), nagyobb részben pedig a jozefinus abolíció könyvanyagából jött létre.¹¹ Az Akadémiai Könyvtár kódexállománya mennyiségileg jóval mögötte marad a Széchényi Könyvtárnak, de összetételét tekintve szintén a jótevő hagyatkozók esetleges könyvvásárlásainak tarka provenienciát alkotó képét adja.

De most ne legyünk arra figyelemmel, hogy ez a hazai kódexállomány mennyire különböző provenienciát mutat. Nézzük csak magát a mennyiséget. Ez a jelenleg annyira különböző országokból összejött és csak kis részben magyar eredetű kódexállomány egészében is éppen csak eléri három, tetszés szerint kiválasztható osztrák Stiftsbibliothek, hogy példát vegyünk, a *klosterneuburgi* Chorherrenstift és a bécsi bencés *Schottenstift* együttes kódexállományát, ezekhez hozzávéve a wienerwaldi *Heiligenkreuz* ciszterci apát-ság kódexeit.¹² A magyar állomány egységessége tekintetében az említett Stiftsbibliothekokat még távolról sem közelíti meg. Arra kell ugyanis gondolnunk, hogy az említett osztrák Stifteknél jelenlegi középkori kéziratok könyvei jórészt magában az illető kolostorban, a neuburgi ágostoni kanonokok, a „skót” bencések vagy a szentkereszti ciszterciek *scriptoriumában keletkeztek, de legalábbis a középkor végén, ezek könyvesházaiban őriztettek.* Már pedig az bizonyos, hogy megbízható eredményekhez vezető vizsgálódásokat a könyv-, irodalom- és eszmetörténet terén csak ilyen jellegű állományok tesznek igazán lehetővé. *Ilyen vizsgálatokra nekünk magyaroknak már soha nem lesz lehetőségünk.* És mégis, *ilyen előfeltétel nélkül,* a réges-régen elpusztult egyes magyar könyvtárak, sőt az egész ország feltételezhető hajdani könyvállománya túlnyomóan merő véletlenből megmaradt darabjainak segítségével létrehozott, alaposnak tűnő elemzésekből folyó apodiktikus végkövetkeztetéseket ma is olvashatunk.

Azt sem igen lehet mondani, hogy az előbb megrajzolt, számszerűségében oly lehangoló kép lényegesebben változik, ha még az ország régi határai között található, de ma a szomszéd országokhoz tartozó könyvtárak kódexállományát is figyelembe vesszük.

⁹ Az adatot Nagy Lászlónak (OSzK) köszönöm.

¹⁰ BARTONIEK 1940.

¹¹ MEZEY 1961.

¹² Klosterneuburg: PFEIFFER–CERNY 1922 és 1931; Schottenstift: CODICES . . . ; Heiligenkreuz: XENIA BERNARDINA . . . ; kódexállományok: Klosterneuburg 452; Schotten: 380; Heiligenkreuz: 351. Középkori állományokra további példák: LEHMANN 1915.

Ez esetben az össz mennyiség talán 1600-ig fog emelkedni,¹³ de ennek – a főleg pozsonyi és gyulafehérvári kódexanyagnak – százalékszerűen nagyobb része lesz provenienciája vagy possesszor szerint régi magyarországi eredetűnek mondható. Pozsony, Kassa, Körmöcbánya, Gyulafehérvár, Nagyszében, Marosvásárhely (Teleki-téka) több és érdekesebb információt szolgáltat, mint a jelenlegi hazai kódexállomány nagyobb része.¹⁴

Abban is bízhatunk, hogy azok a jól előkészített és áldozatkész kutatások, melyek a *Csapodi* házaspár nevéhez fűződnek,¹⁵ jelentős meglepetéseket, komoly eredményeket fognak hozni, mint hoztak már eddig is. Ezek a mennyiségi kép vizsgálatánál is fognak enyhíteni, de a kutatás sok és nem egyszerűen leküzdhető nehézségét figyelembe véve, azt alapján megváltoztatni még e munka sem lesz képes. Legjobb esetben az ismert magyarországi kéziratos könyvek megismerhető száma – határokon kívül és belül – 400-ra vagy e fölé fog emelkedni. De ez még mindig kevés lesz ahhoz, hogy a középkori ország szellemi életének alapját alkotó, annak jellegzetességeit helyesen felismerhetővé tevő, de már elpusztult hazai könyvállományra alapozható könyv-, eszme- és művelődéstörténeti rekonstrukciót megkísérelhessük.

Így merül fel az a kérdés, *mekkora lehetett az ország kéziratos könyveinek száma az XVI. századi nagy pusztulást megelőzően?* Erre a kérdésre teljesen pontos választ adni lehetetlenség. Mégis kísérletet kell tennünk arra, hogy az egykori valóságot valamelyest megközelítsük. Meg kell ezt tennünk két okból is.

Az első ok az, hogy ilyen módon szemléltetőbbé válik *az elpusztult és a meglevő anyag számbeli aránya*; a másik pedig az, hogy még nyilvánvalóbb lesz annak szükségessége, hogy e nem csupán *könyvtörténeti*, de *eszme-, irodalom- meg zenetörténeti* forrásanyag pusztulásának következményeit nemzeti művelődésünk múltjának lehetőség szerint realisabb megismerése érdekében csökkentjük.

Az első kérdés, amelyre választ keresünk, *hogy mennyi volt a kódexek száma a Mohács előtti Magyarországon?* Az e kérdésre adható lehetséges válasz közelébe óvatos becslés segítségével próbálok eljutni. A becslés alapjának meghatározásakor a következő megfontolás vezetett. A középkorvégi Magyarország *könyvgyűjteményei, könyvtártípusai az azokat fenntartó intézmények típusaival lesznek azonosak*; az *intézménytípusok meghatározhatók és megállapíthatók az intézménytípushoz tartozó intézmények száma* is; rendelkezésre áll végül az *egyes típusokból egy-egy középkori állomány-példa* (katalógus). Ez utóbbiak szolgáltatják, a felső és alsó határ között elhelyezkedve, de *inkább az alsó határ felé* tartva azt a *mennyiségi alapot*, melynek segítségével – az *átlagot az intézményszámmal szorozva* – a *típus állományátlagát* kiszámítom. Ez a *típus állománybecslése*. Az így létrejövő *típusbecslések adják majd az országos becslés végösszegét*.

Intézmény- és könyvtártípusaink a következők lesznek: 1. székes- és társas egyházak (káptalanok); 2. a királyi plébániák és más nagyobb városplébániák; 3. a királyi szerzetesegyházak (bencés, ciszterci apátságok, premontrai prépostságok, lovagházak, ispotályok); 4. az ágostonos kanonokok, karthauzi és pálos kolostorok; 5. a kolduló szerzetesek

¹³ Ez a becslés természetesen teljesen hozzávetőleges és valójában a századeleji állapotnak felel meg.

¹⁴ Vö. GULYÁS, 1960.

¹⁵ Az 1974-ben lefolyt spanyolországi, belgiumi és svédországi kutatóútjukról szóló, megjelenés előtt álló beszámolójuk alapján.

(domonkosok, ferencesek, ágostonosok); 6. apácakolostorok; 7. kisebb plébániák; 8. egyházi javadalmak és világiak magánkönyvtárai; mindezek fölött és kívülük a *Corvina*. A típusokhoz tartozó intézmények számát egyes esetekben pontosan megadni nem is lehet (plébániák, javadalmak), más esetben (kolostorok) a megközelítőleg elfogadható végösszeg is elegendő az amúgyis becslés jellegű számításokhoz.

A típusokban említett intézmények száma a következő módon alakul: 1. a középkor végén a káptalanok száma 25¹⁶; 2. királyi és más nagyobb városplébániáké szintén 25 körül;¹⁷ 3. harmincnek veszem a királyi monostorok számát;¹⁸ 4. az ágostoni kanonokok, karthauziak, pálosok kolostorainak számát egyben száz körül számítom;¹⁹ 5. a kolduló rendiek kolostorait százhetvenre tehetjük;²⁰ 6. az apácakolostorok és a beginaházak száma harmincra tehető;²¹ 7. a kis- és mezővárosokra, meg a fálvakra számítsunk 3000 plébániát.²² Most ismételtelen hangsúlyoznom kell, hogy a felsorolt szám adatok, helyesebben csak számok – az első és harmadik típustól eltekintve – *nem abszolút* pontosságúak. De azért e számszerűségeket, eléggé reális adatok alapján kialakítva alkalmasak e típusok könyvvállománya nagyságának megközelítően helyes *érzékeltetésére*. Viszont szinte *teljesen lehetetlen* a javadalmak és más (világi) személyek könyvtárait akár megközelítően is ilyen alapon meghatározni.²³ Itt csak bizonyos adatok és utalások birtokában kialakítható becslési végösszeg, az előbbieket adatszerű támpontjai nélkül *tételezhető fel*. Ezzel a *Corvina* állományát Csapodi Csaba kutatásainak megfelelően 1200-ban állapíthatjuk meg.²⁴

¹⁶ Esztergom, Kalocsa, Bács, Eger, Veszprém, Pécs, Győr, Vác, Nyitra, Erdély, Csanád, Várad (Zágráb), Szerém (Kömonostor és Szentjérnye) székeskáptalanok; Székesfehérvár Boldogasszony és uo. Szent Miklós, Óbuda, Arad, Pozsony, Vasvár, Szepes, Titel, Hájszentlőrinc, Pozsega, Esztergom Szent György, István vt., Tamás vt., az egri (3), veszprémi, győri, csanádi, pécsi, váradi kispópostságokat nem számítom. Ezt azért teszem, mert a becslési alapot minél szűkebbre igyekeztem venni.

¹⁷ Buda, Pest, Sárospatak, Beregszász, Szatmár, Nagybánya, Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Igló, Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmecebánya, Korpona, Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Kőszeg, Temesvár, Kolozsvár, Brassó, Nagyszében, Beszterce, Szeged beszámításával.

¹⁸ Bencések: Pannonhalma, Pécsvárad, Zalavár, Tihany, Bakonybél, Szekszárd, Bába, Földvár, Somogyvár, Garamszentbenedek, Kolozsmonostor, Szentjobb (1494 pálos), Visegrád (1494 pálos). (SÖRÖS 1912); Premontreiek: Váradhegyfok (1496 világi káptalan), Ieiesz, Ság, Jászó, Turóc, Bozók, Zsámbék (1475 pálos), Csut (1475 pálos), hiteleshelye miatt ide számítható még Csorna (OSZVALD 1938–39, BACKMUND 1949.); johanniták: Székesfehérvár, Sopron; szentkirályi keresztieskanonokok, Esztergomszentkirály, Budafelhévíz (REISZIG 1926); ciszterciek: Pilis, Zirc, Szentgotthárd, Savnik.

¹⁹ „Superpelliceátusok” (ágostonos kanonokok) 20–22 prépostság (MEZEY 1968 ld.); karthauziak: 4 kolostor (DEDEK-CRESCENS 1892); pálosok: 75–80 kolostor (KISBÁN 1938). A nemzetiségi monostorokat, igen nagy számuk ellenére, nem vettem fel a becslésbe.

²⁰ Domonkosok: 33 (PFEIFFER 1915); a ferencesek mindkét ága 100 körül (KARÁCSONYI 1924.); ágostonosok (32), a római központi rendi levéltárban folytatott kutatásaim alapján; karmeliták: 4 (Buda, Pécs, Eperjes, Privigye).

²¹ Esztergomsziget, Pentelemonostor bencés; Szeged, Somlővásárhely premontrei; Veszprém-völgy ciszterci; Óbuda, Nagyszombat, Pozsony, Várad klarisszák; másutt (Pécs, Kolozsvár stb.) bizonytalan, hogy apácák vagy szesztrák (beginák) vannak-e monialisokként említve; ez utóbbiak nagyobb elterjedtségét tekintve, nyugodtan vehetjük a női szerzetes házak számát legalább harmincnek.

²² Tíz egyházmegyére átlagban háromszázat, a középkori plébániahálózat sűrűsége miatt, nyugodtan számíthatunk.

²³ E magánkönyvtárakról, sokszor csak maradványaikról valamelyes képet nyerhetünk IVÁNYI BÉLA közleményeiből (Iványi 1929–1934.).

²⁴ CSAPODI 1973.

Az állománypéldákat a káptalani könyvtárak típusára a pozsonyi,²⁵ a veszprémi²⁶ s bizonyos mértékig az 1424-ben megszüntetett erdélyi szász prépostsági káptalan (később nagyszombati városplébánia)²⁷ szolgáltatja. Pozsonyban a XV. század elején 84, a század végén 200 körül van a kódexek száma.²⁸ (Közben azonban a pozsonyi kódexek számát az Academia Istropolitana alapításkísérlete is gyarapította.) Veszprém a XV. század közepén 170,²⁹ Nagyszombaton 132 kódexet mondhatott magáénak.³⁰ De nem ok nélkül tételezzük fel azt, hogy Esztergom (Vitéz János), Várad, Pécs (Janus Pannonius, Handó György)³¹ és bizonyára még mindkét Fehérvár és Eger könyvtárai a veszpréminél, pozsonyinál jóval nagyobb kódexállományt őriztek. Talán legalább 300–350 kódexet találhatnánk ezekben – ha megmaradtak volna. Hangsúlyozni kell továbbá, hogy e típusú könyvtárai csak a testületek *közös könyvtárai* voltak és sem az egyes káptalani tagok, sem a kisebb (oltár-) javadalmások könyvállományairól felvilágosítást sem külön-külön, sem összességükben nem adnak. Nem következtethetünk belőlük a gazdag *püspöki könyvtárak* nagyságára és tartalmi gazdagságára. Általában, Székesfehérvártól eltekintve (mely inkább a székeskáptalanokkal említhető egy sorban) a többi társaskáptalan könyvtárait országos átlagban 100 kódexszel vehetjük fel. Ezzel az utóbbi nagyon óvatos megfontolással, és a feltételezhető felső határt figyelembe véve, úgy vélem, közel kerülünk a valósághoz, ha a *káptalani könyvtártípus* országos átlagát *200-ban* jelöljük meg és azt mondjuk, hogy katedrálisokban és a kollegiátaiban összesen *5000 közös használatra szánt kódex* lehetett.

A királyi *városplébániák* könyvtárainak állományátlagára használható becslési alapot egy kis szabad királyi város, *Bártfa* szinte teljesen megmaradt plébániai könyvtára szolgáltatja. A liturgikus könyvek ugyan nagyrészt hiányoznak, de az állomány mégis *80 kötet* körül van.³² E szám bizonyára csak szerény átlagot fejez ki, hiszen középkorvégi nagyvárosaink Buda, Pest, Székesfehérvár, Pécs könyvtárai – a nagyszombati példa szerint is – e számot jóval felülmúlták, megközelítve az ismert káptalani könyvtári átlagot; mások meg kétségkívül jóval ez átlag alatt maradtak. A becslési alapul szolgáló nyolcvanhat huszonöttel szorozva tehát legalább *kétezer kódex városi birtokban* létét a középkor végén bizonyosnak tekinthetjük.

A bencés, premontrei, szentkirályi keresztes és johannita királyi monostorok esetében, hozzájuk számítva a középkor végét megérő ciszterci apátságokat, a társaskáptalani szerény típusátlag (100) feltételezését aligha mondhatjuk túlzottnak (Melk: 860; Heiligenkreuz: XIV. sz. végén 313; Klosterneuburg: 362).³³ Ha a nagyobb *királyi monostorok* számát harmincnek vesszük és a százat ezzel szorozzuk, országos viszonylatban kódexállományukat – inkább szerény számítással – *háromezerre* jogosan tehetjük.

Az *ágotonos kanonokok* általában kis létszámú *nemzeti alapítású monostorait*, a *karthauziak* és a *pálosok* házáit egészben *száznak* vesszük (mintegy háromnegyed részük

²⁵ IPOLYI 1856, 161–191.

²⁶ FEJÉRPATAKY 1886, 569–574.

²⁷ IVÁNKA 1938.

²⁸ L. 25. j.

²⁹ L. 39. j. és MEZEY 1962.

³⁰ L. 27. j.

³¹ DA BISTICI 1951, 169. és 182.

³² ÁBEL 1885.

³³ A példákat és analógiákat: Lehman 1915.

természetesen a pálosokra esik). Becslési alapul a lechniczi karthauzi kolostor rekonstruálható állománya (75–80) szolgáljon,³⁴ bár igen sok pálos kolostornál (Buda-Szentlőrinc, Nosztra, Újhely stb.) és a hatalmas lövöldi (ma Városlőd) karthauzinál ennél jóval többre (Aggsbach karthauzi: XV. sz. 2. fele: 577),³⁵ viszont igen sok kis kolostornál pedig ennél jóval kevesebbre számítva, a típusátlagot 50 kódexben állapítanám meg. Ennek a *típusnak* a becslés 5000 kódexet juttat.

A *kolduló rendi kolostorokat*, az apácák és a beginák házáit mindenestül *kétszázra* tehetjük.³⁶ A könyvtári állományok e típuson belül az előbbieknél észlelteknel is még nagyobb eltéréseket mutatnak. A főiskolát (studium generale) tartó konventek (Buda domonkos, Esztergom ferences és ágostonos)³⁷ nagy könyvtárai, meg a kis obszerváns rendházak, szerény begina-telepek könyvtárainak állomány nagysága között igen jelentős volt az eltérés. Külföldi analógiák igen óvatos figyelembevételével, a stúdium-konventek könyvtárainak állományát legalább 250 kódexre teherjük.³⁸ Viszont nem járunk messze a valóságtól, ha azt gondoljuk, hogy az igen sok kolostor jó, ha 20–30 könyvvel rendelkezett. E két típus szerzetesházainak számát kettőszázra biztosan tehetjük, s ezt a számot a típus igazán szerény ötvenes állományátlagával szorozva a kolduló szerzetesek és az apácák birtokában tízezer kódexet joggal feltételezhetünk.

A *plébániáknál*, nagyobb oltárjavadalmaknál – számukat mindössze háromezernek véve – csak a nélkülözhetetlen öt liturgikus könyvet (misekönyv, graduál, antifonál, breviárium, szertartáskönyv) és egy vagy két prédikáció-gyűjteményt, gyóntatási segéd-könyvet biztosan meglevőnek tekintve, máris legalább *húszezer kódexet* kell e típusba számítani; pedig kétségtelen, hogy ennél jóval nagyobb volt a valóságos szám. Így az egyháziak *intézményenként*, nem egyéneként számított könyvtártípusai a középkor végén, igen szerénynek tűnő becsléssel 35 000 kódexet őrizhettek.

A püspöki és más főpapi és nagyobb javadalmasi (főesperesi, kir. plébánosi) *magán-könyvtárak* állományának együttes felbecslésére *becslési alap nincs*. De a szóba jöhető személyek nagy számát, sok esetben igen tehetőst, iskolázottságát és művelődési igényeit figyelembe véve joggal gondolhatunk arra, hogy ezek a káptalani könyvtárak átlagát nemegyszer elérték, sokszor felül is haladták. A nagyszámú egyházi személyekéhez hozzá kell még venni a *világi értelmiség könyveit*³⁹ és főleg a *Corvinát*. Így az *ország középkorvégi kódexállománya* legalább *negyvenötezer körül lehetett*. És a legjobb esetben is mindössze 450–500-ról tudjuk vagy fogjuk még tudni, hogy egykor ehhez az országos állományhoz tartozott. Ez pedig a szerény becsléssel megállapított állomány-mennyiségnek mindössze 1%-a vagy annál nem sokkal több. *E becslési végösszeg korántsem túlzás*. Valóban, a könyvtártípusok általában eléggé alacsony becslési alapjait, és

³⁴ A lechniczi karthauzi könyvtár rekonstrukciós kísérlete FODOR 1976.

³⁵ LEHMANN 1915, több helyen.

³⁶ L. 20. és 21. j.

³⁷ A budai domonkos studium generáléről (1304-től), az esztergomi ágostonosról (1384-től), az esztergomi ferencesről (1411-től) van biztos tudomásunk. PFEIFFER 1915, 107.; WALZ 1930, 57.; MEZEY: Agostino da Vicenza. 1975. SZABÓ 1941, 156.

³⁸ A bécsi domonkos könyvtár: LEHMANN 1915, 523. kk.; a könyvek összes száma eléri a 985-öt, természetesen a kódexek és nyomtatott könyvek, de nem a művek számát tekintve.

³⁹ Egy nyugat-magyarországi polgári könyvtárról (Caspar Feugler soproni polgár adománya a vorauai ágostonos kanonokoknak, 1468), MÜSER-MERSKY 1961, 101–102.; egyházi javadalmaskönyveiről: HÁZI 1939, IVÁNYI 1929–1934.

különösen a mennyiségileg sokat jelentő plébániai könyvállomány *minimálisnak is alig mondható* felbecsülését kell tekintetbe venni. A most felvázolni megkísérelt könyvtári állománybecslés 45 000-et kitevő végösszegét tehát *inkább alsó*, semmint közép-, vagy éppen felső értéknek szabad felfogni.

E nézetünket támogatja egy, a mi esetünkben jól használható analógia. A középkori Magyarországnál lényegesen kisebb *bajor* területen (Salzburg nélkül) az 1803. évi *szekularizáció*, válogatás és részben árverésre bocsátás után még mindig mintegy 25 000 *kódexet* tudott, csak a szekularizált Hochstifte (Augsburg, Freising, Regensburg, Passau) és az összesen 65 „Prälatenkloster” (bencés, ágostonos-kanonok, premontrei, ciszterci, karthauzi apátságok és prépostságok) könyvtáraiból elsősorban a müncheni Hof- und Staatsbibliothekba, és a királyi Studienbibliothekokba beszállítani.⁴⁰ A mi, lényegesen nagyobb területre kiterjedő és szélesebb könyvtártípus-körben mozgó becslésünket tehát már ezért sem tudom másnak, mint nagyon óvatosnak mondani. Hiszen a középkorvégi bajor állomány sem jutott el teljes egészében a XIX. század elejéig. Kétségtől pusztították ezt is – bár a magyarországi viszontagságoknál jóval kisebb mértékben – elemi csapások, háborúk, végül a *nyomtatott könyv megjelenésének a kéziratos könyveket* bizonyos vonatkozásokban *főlösléggé, nélkülözhetővé, eltüntethetővé* tevő hatása.

Mindezek figyelembevételével mondhatjuk, hogy a *Mohács előtti Magyarország kéziratos könyvállományát legalább negyvenötezerre inkább a nagyon óvatos, semmint az optimista túlzás teszi.*

Ha ennél a becslési végösszegeknél maradunk, azt kell mondanunk, hogy az egykor létezett állománynak talán egy százalékát vagy annál csak valamivel többet találjuk könyvtárainkban. Ennek az egy százaléknak is csak kis része, 0,3–0,4%-a keletkezett Magyarországon. Ez a *még töredéknek is alig mondható emlék- és forrásanyag* csupán, ami középkori könyvkultúránk, nemzeti művelődésünk Mohács előtti történetének tanulmányozásához, *művelődésünk múltja egy egész félévezrednek jobb megismeréséhez* mint elsődrendű forrás rendelkezésre áll. Ebből kell vagy kellene tehát megtudni mindazt, ami az európai kultúra Magyarországra érkezéséhez, a középkori szellemi műveltség áramlatainak hazánkban jelentkezéséhez, hatásuk megítéléséhez adatokat, tényeket szolgáltat. Ez a szinte jelentéktelen forrásanyag azonban eddig csak arra készthette a kutatókat, hogy hazai források, szövegek nem létében vagy nem ismeretében egy – gyakran már előre kialakított pesszimista vagy optimista elképzelésnek megfelelő – per analogiam kép felrajzolásához, némi illusztratív anyagot szolgáltatott. De végül is, hogyan lehetett volna ezen segíteni? Elpusztult, elégett, elérhetetlenül külföldre kallódott könyveket jóformán a semmiből visszahozni nem lehet. Bele kell tehát nyugodni abba, hogy szellemi múltunk fél évezrede nagyobbrészt még tisztességes hipotéziseket sem lehetővé tevő adatnélküliségben maradjon? Nem, mert *a magyar középkor kódexei nem tűntek el nyomtalanul.* Az elpusztult kódexeket képviselő darabok, darabkák, tehát töredékek könyvtáblákként, iratborítóként, könyvkötések tömítőanyagában még százával megvannak. *A Mohács előtti Hungaria litterátára nézve, tehát ezeket a töredékeket is vallatóna kell fogni.*

⁴⁰SHEGLMANN 1908; az első 38 bencés apátság, a második 10 ciszterci, 8 premontrei apátság, 18 ágostonos kanonokrendi prépostság és a prüllli karthauzi apátság (Karthäuserabtei Prüll) könyvtárainak sorsát írja le. A könyveket v. Aretin báró válogatta ki, tehát nem a teljes anyag került Münchenbe. Nem vettem figyelembe a kolduló rendeknek a szerényebb könyvtárait, egy-két kivételtől eltekintve (i. m. III. kt.).

II.

Az eddig előadottak a töredékkutatás általánosabban vett történeti-elvi *indokolását* tartalmazták. Alapjául szolgáltak azoknak a további megfontolásoknak, amik a kutatás *eljárás*i irányelveit vagy szabályzatát alakították ki. A tervezett munkálat menetének szabályzatszerűen megformált véglegesítése már az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának ülésein ment végbe.⁴¹ E megfontolások végeredményét egy eljárási és szerkesztési szabályzat foglalta össze, mely a Magyar Könyvszemle 1973/2. számában jelent meg.⁴² Ez a *szabályzat* – egészében – a munkálat megvalósítása során valóban használható *eszköznek* bizonyult. A valóságos problémák, amelyek munka közben jelentkeztek, a szabályzatban előre látottakhoz képest, túlnyomórészt *nem is voltak egészen újak*. A töredékek feltárása azonban az első, elméletileg kidolgozott eljárási programon néhány nem lényeges *gyakorlati változtatást* tett szükségessé. A közölt szerkesztési szabályzatban a *legjelentősebb változás* az, hogy a *fragmentum-* (töredék-) *leírást és a tartalmi vizsgálatot külön kellett választani*. Az előbbi a kodikológiában szokásos *leíró-katalógusi* – tehát eléggé részletes – formát tartja meg. A tartalmi vizsgálatot és értékelést tartalmazó rész pedig egy külön kísérő – *Studia jellegű* – kötetet vesz majd igénybe. E megoldással az egyébként feltűnő leírási aránytalanságokat kívántuk elkerülni. Ugyanis a tartalmi ismertetés és értékelés lényegesen több helyet és gondot vett volna igénybe a különleges értékű daraboknál, mint az átlagot képviselő darabok tucatjainál. Ez az aránytalanság pedig egyrészt szétfeszítette volna a katalógus kereteit, másrészt még így sem lett volna elegendő a jelentősebb darabok értéküknek megfelelő bemutatására. Ezenfelül arra is kellett gondolnunk, hogy a kötetenként optimálisnak látszó és annak is bizonyult *háromszáz* tétel-, ill. töredékszámot ne haladjuk túl. Ekkora mennyiség ugyanis még mind a feltárás, mind a restaurálás szempontjából – egy évben – áttekinthető, kezelhető anyag. Ennél több töredék viszont már mind technikai, mind tudományos feldolgozási vonatkozásaiban meghaladja az *évenként* számítható teljesítőképességet. Végül, de nem utolsósorban, előfordult máris, hogy ugyanazon kódex töredékei különböző könyvtárakból kerülnek elő. A jelenleg különböző őrzési helyű töredékeknek egy *szerző* egy műveként tudományos haszonnal való tárgyalása csak egy külön, elemző tanulmányban végezhető el.

Ezek a kiegészítő, a közzétett szerkesztési szabályzatot korrigáló megfontolások már a *feldolgozás*, sőt a *publikálás* problémáit érintik. Előbb el kellett végezni magát a *kutatást*, és ehhez *pénz és ember* kellett. Az elsőt megfelelő mértékben a *Kulturális Minisztérium* – Garamvölgyi József miniszterhelyettes –⁴³ biztosította. „Akademikus” fontolgatásaink e támogatás nélkül talán még most is az elvi állásfoglalás stádiumában lennének. Jó példát szolgáltat ez az együttműködés e nehéz feladat megoldásában az Akadémia és a Minisztérium között egyrészt arra, hogy a *könyvtári feltáró munka*

⁴¹ Legutoljára az 1972. nov. 27-én megtartott ülésén.

⁴² MEZEY 1973, 211–213.

⁴³ A munkálatok anyagi feltételeinek biztosításáért és az állandó érdeklődésért nagy köszönettel tartozunk *Garamvölgyi József* miniszterhelyettesnek és a Kulturális Minisztérium könyvtárosztálya vezetőinek: *Kondor Istvánné*nak és *Zircz Péter*nek.

együttal igényes kutatómunka lehet, másrészt az akadémiai testületben kialakított *elvi előkészítés csak a kutatási anyagot őrző intézmény főhatóságával való hatékony együttműködéssel vezethet eredményre.*

A második probléma *a munkatársak* és – ilyen hosszabb időre tervezett kutatásnál nyugodtan mondhatjuk – az *utánpótlás* problémája. A megoldásra az *előkészítéssel párhuzamosan*, helyesebben, a *képzésnek ebbe beillesztésével* törekedtem. Ugyanis a munka megkezdése (1974) előtt már négy évvel, az ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszéke mellett, az *Eötvös kollégiumi* órák keretében, különleges képzés formájában kezdtem el négy fiatal fölkészítését. Ők a diploma megszerzése után tudományos könyvtárakban elhelyezkedve, *posztgraduális* módon, a munkába is bekapcsolódtak, de hetenként még további ismeretszerzési lehetőséghez is jutottak. Az első csoport munkába állítása után már a második csoport kiképzése folyik, az első csoport kiképzésével kapcsolatban szerzett tapasztalatok figyelembevételével. Az utánpótlás gondjainak megoldása tekintetében a kiképzés – *az Eötvös Kollégium által biztosított segítség*, a minisztériumi céltámogatás után – *a legjelentősebb biztosítóka munkánk sikeres elvégzésének.*

Az alapvető anyagi és személyi problémák megoldása után, *1974. január 15-én* kezdtünk a *budapesti Egyetemi Könyvtár* anyagának föltárásához, miután erre a könyvtár főigazgatója, *Mátrai László akadémikus engedélyt adott.* Ekkor történt meg a szervezés és irányítás munkájának részletes tisztázása a munkakörök körülírásával. Első teendő az anyaggyűjtés munkájának megszervezése volt.

Az Egyetemi Könyvtár anyagából ez a munka nem volt különösebben nehéz. A könyv-, sőt régi folyóirat-anyag egyes kötetein azonnal meg lehetett látni a középkori pergamen könyvlapot, másrészt mintegy száz töredék, három dobozban szátosztva, már régebben lefejtésre vagy egyszerűen leáztatásra került. Ebből az anyagból néhány darabot már korábban sikerült meghatároznom és publikálnom.⁴⁴

A raktári anyagból kigyűjtött töredéket őrző könyveket jelenlegi *raktári jelzetük* szerint vettük számba, és az előkerülés sorrendjében *egyszerű folyószámozást* kaptak. Ekkor azonnal megtörtént az *előzetes* paleográfiai és tartalmi *észrevételek* rögzítése. Ezután került a töredéklapos könyv a könyvkötőhöz, és ott *igen gondosan és ügyes munkával lefejtették, letisztították, restaurálták és konzerválták a fragmentumokat.* Még a könyvkötészetben *borítékba* kerültek, s a borítékra nyomtatással a *könyvtári jelzet* (az őrző könyv jelzete) került, majd kézzel az új fragmentum-szám: *Fr. I. m. I. Fragmentum latinum membranaceum 1. = 1. sz. latin töredék pergamen; Fr. 1. ch. 39. = 39. Fragmentum latinum chartaceum = 39. sz. latin töredék papír.* A borítékok végül tízesével tékába kerültek az őrzött anyag (borítékok) számának feltüntetésével. A kutatás és feldolgozás munkája nem folyhatott ennek a még restaurált állapotban is igen érzékeny anyagnak a szakadatlan elővételével, ezért a töredékeket azonnal négy példányban *xeroxoztattuk.* A négy példány közül kettő *munkapéldány*, amire az előzetes paleográfiai és szövegtörténeti megjegyzések kerülnek, illetőleg a szövegazonosítási vagy kollacionálási specimen-szövegek (átírások).

A töredékre vonatkozó összes adatok – méret, feltételezhető abszolút nagyság, tükör, sorszám, sorbemérés (punctatio), vonalazás, díszítés, proveniencia, posszessor,

⁴⁴LOWE 1968, 235–238.

kísérő anyag – egy „*anyakönyvi lapra*” kerültek. Ezek jelzete az Egyetemi Könyvtárnál: *U (Universitas)*.⁴⁵

A voltaképpeni *kutatómunka* most kezdődik. A paleográfiai *datálás*,⁴⁶ mely először csak hozzávetőleges, majd a *Manuscripts datés* segítségével tovább finomítható, szolgáltatja a tartalmi vizsgálathoz szükséges terminus ante quemet. A *műfaj* meghatározása pedig a szerző és mű megállapításához, szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok elvégzéséhez szükséges első körülhatárolást adja. A kiadásokkal vagy kiadással való összevetés az esetleges variánsok értékét, és ezzel kapcsolatban a szövegrész hagyományos történeti helyét kívánja megállapítani. E munka megbízhatóbb végzését úgy véltük elérni, hogy *az azonosított szöveget a kiadásból xeroxoztattuk* és ennek segítségével folyt a kollacionálás. Ez olyan munka – zárójelben –, hogy oktalanság lenne esetenként a kompetenciák mértékét és határait helyesen fel nem mérni. Ezért a kérdés megfelelő nemzetközi kutatóhelyével, specialistáival való kapcsolat kiépítésére is kellett gondolni.

Most vissza kell térni az első kérdésre adott hosszú válasz lényeges alkotóeleméhez, a *hazai könyvtörténeti múlt*, elveszett *könyveink* irodalmi, tudomány- és eszmetörténeti értékének megállapítására való törekvéshez. Ha nem általában csak kódextörödékek, hanem *magyarországi* kódextörödékek gyűjtése és feldolgozása a cél, elsőrendű fontosságú a *proveniencia* problémájának megoldása. *A proveniencia nem minden esetben azonos a possesszor-kérdéssel*, tehát az incíciók számát, melyek biztosabb megállapításokhoz vezetnek, *a possesszor-bejegyzésén túl* egy újabb bizonyítóeszköz bevonásával kell növelni. Ez a pergamen töredék alatt meghúzódó, tömítésre és merevítésre használt, már nem középkori, XVI. századi, XVII. század eleji nyomtatvány, kézirat, iratanyag. Mondhatnám, sokszor volt *setítségünkre* ez az eddig csak mellékesen vagy egyáltalán nem figyelembe vett anyag, mely útbaigazít a kötés, tehát a *fragmentum felhasználásának* helyére, országra, országrészre vagy városra nézve.

Mellőzhetetlen továbbá a *vizsgált anyag állománytörténeti vonatkozásainak* állandó szem előtt tartása. Hogyan jött létre a mai könyvtári állomány egésze és hogyan jöttek létre az azt ma alkotó egykori állományok?⁴⁷

A most röviden vázolt *proveniencia-problematika* – az Egyetemi Könyvtár esetében jelen vizsgálódásaink tárgyát e könyvtár töredékanyaga képezi – a következő konkrétumokban jelentkezett.

A töredéket őrző könyvek túlnyomó része a *nagyszombati, pozsonyi és soproni* jezsuita kollégiumok könyvtárában volt. Kódextörödékekbe vagy ott kötötték, vagy már fragmentum-kötésben került oda. Ezek a jezsuita rendházak a középkorban még nem léteztek, tehát eredet szerint saját kódexállományuk sem lehetett. Más az eset természetesen a több darabbal képviselt, pálos eredetű töredékekkel kapcsolatban. A *nagyszombati* kollégium a városban levő vagy oda került, menekített kódexekhez vagy azok lapjaihoz is hozzájuthatott. *Iskoláskönyv* anyaga pl. minden valószínűség szerint az *Oláh*

⁴⁵ 1975 januárjában elkezdtük a budapesti Központi Papnevelő könyvtárában is (az Egyetemi Könyvtár múlt század eleji duplumkönyvtára volt) a töredékek feltárását. Itt az *S* betűjelet használjuk (Seminarium).

⁴⁶ SAMARAN–MARICHAL 1974; UNTERKIRCHER 1974.

⁴⁷ E tekintetben az Egyetemi Könyvtár történetére vonatkozó kutatások a legeredményesebbek és sok tekintetben segítettek munkánkat: DÜMMERT 1964/a és 1964/b, PÁLVÖLGYI 1968, TÓTH 1972.

Miklós által egyesített nagyszombati városi plébániai és menekült esztergomi érseki iskolai könyvtárból kerülhetett elő. De kódexekhez juthattak még a nagyszombati jezsuiták az alapítványként birtokukba jutott turóci prépostság könyvtárának roncsaiból. A *pozsonyi* Szent Údvözítő kollégium könyveinek jó részét az elkobzott evangélikus könyvtárból nyerte. A volt evangélikus könyvek közül néhányat értékes kora középkori töredékekbe kötöttek. Ezek között olyan kódexek maradványaiba is, melyek az ország belsejéből kerülhettek a határszélre.

A *soproni* kollégium könyvtárának alapját az alapító Draskovich György bíboros, győri püspök adománya képezte.⁴⁸

Ha tehát *nagyszombati* könyvről lekerült töredék iskolaskönyvről van szó, mint Alexander a *Villa Dei* grammatikája, csak szöveggel vagy glosszázva, vagy Beda, Zacharias Chrysopolitanus művéről XI. és XII. századi iskolai használatra mutató glosszákkal ellátva, akkor az előbbi esetben *lehetségesen nagyszombati városi vagy esztergomi*, az utóbbi szerzők esetében pedig *nagy valószínűséggel esztergomi dómiskolai* eredetre utalnak. Zacharias Chrysopolitanus esetében, mert premontrei szerzőről van szó, Turóc is szóba jöhet.

A *soproni jezsuita* kollégium könyveiről kerültek elő olyan liturgikus töredékek, amelyek mint ciszterci *Missale conventuale*, illetőleg *Antiphonarium* voltak meghatározhatók, továbbá egy *Biblia chori*, melynek *responsorium incipitjei* szintén a ciszterci elrendezést mutatták. A *Missale XIV.*, az *Antifonál XIII.*, a *Kórusbiblia XII.* századi eredetű. Hogyan kerültek ezek Sopronba, ámbár a városban vagy közvetlen környékén ciszterci kolostor nem volt. A kollégium alapítója Draskovich bíboros egyfelől könyvtárát is alapítványának ajándékozta, másrészt az általa addig egyszerű javadalomként birtokolt, akkor már kihalt *prnói* ciszterci apátság birtokai is.⁴⁹ A kódexek tehát – vagy már csak darabjaik – vagy Draskovich könyvtárában voltak az adományozáskor, vagy Pornóapáti új birtokosai, a soproni jezsuiták hozták el a hamarosan lebontásra került kolostorépületből. Mert hogy szerzeteseiktől már elhagyott klostromokban még könyvek maradtak vissza, Lelesz és Lechnicz példájából tudjuk.⁵⁰ Ezek után egy 1200 körüli szép kódexlapot, mely Gregorius in Ezechielem-ének egy darabkáját tartalmazta és szintén soproni jezsuita könyv borítására szolgált,⁵¹ joggal Pornóapáti ciszterci könyvének mondhatjuk.

A *proveniencia* tisztázásánál figyelembe kell vennünk a három fő származáshely *határszéli* voltát. A könyvek áramlása mindkét irányba természetes. És mivel kutatásunk célja nem a Magyarországon *keletkezett*, hanem az *itt használt*, tehát itt hatást kifejtő könyvanyag nyomozása, a németes vagy csehes írású kódexnek már a középkor végén Magyarországon meglétét nem vonhatjuk minden további nélkül kétségbe. Arra kell gondolnunk, hogy a *Missale Olomucense* a pozsonyi káptalan XV. század eleji inventáriumában is szerepel,⁵² és az országban jóval beljebb létezett veszprémi káptalani könyvtárban is számon tartottak egy „cseh módra” írt Missalét és egy „német módra” írt graduált is (a *mód* vonatkozhat az írásra vagy a liturgikus úzusra, de mindenképpen eredetet

⁴⁸ HORVÁTH 1931.

⁴⁹ Pornónak a soproni jezsuiták javára történő eladományozása: HORVÁTH 1931, 47, *Liber missalis I.*: IVÁNYI 1932–34

⁵⁰ Lelesz: IVÁNYI 1931, 61–62; Lechnicz: DEDEK–CRESCENS 1892, 78–87.

⁵¹ U.Fr. 1.m. 32.

⁵² IPOLYI 1856, 186.

jelöl).⁵³ Ugyanígy a határszéli Lechnicz karthauzi kolostorának egyik kegyurasági plébániája a XV. sz. végén nem esztergomi, hanem krakkói misekönyvet használt.⁵⁴ De előfordult nemegyszer, hogy a szöveg – liturgikus könyveknél – önmagában nem igazíthatott el, magyar anyagban előfordulása ellenére jöhetett az egykori kódex a határon túlról is. Így egy antifonáriumnak – minden jel szerint – ágostonrendi, magyarországi eredetét végül is a kísérő anyag döntötte el.⁵⁵ A XVI. századi német városi számadásokban a magyar nevek, Mosdóssy, Nagy János és Sárvár mint helynév igazítottak útba. Egy neumas passiótöredék magyar eredetét a töredék alatt előkerült magyar levéldarab igazolta.⁵⁶ A *proveniencia* kérdését *nagyon óvatosan* kezelve, a megoldást többoldalú bizonyítási eljárásra bízva, igen *szerény becsléssel* az anyagot talán 60%-ban mondhatjuk magyar eredetűnek.

Érdekes tapasztalattal szolgált annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy végül is – részben szerencsénkre – *miért kötötték kódextöredékbe a könyveket*. A XVII. század elejére különböző okokból érdektelenné vált középkori könyvanyag szolgáltatta a legolcsóbb kötetzeti anyagot. Ezt világosan megmondja a nagyszombati egyetemi könyvtárosnak szóló tájékoztatás a XVII. sz. első felében Nagyszombatban szokásos könyvkötői árakról. A könyv nagyságától függően adja meg a bőr- vagy síma pergamenborításos kötések árait; ha azonban – teszi hozzá – beírt pergamenbe kötik a könyvet, az ár megfelelő módon csökken. Gazdátlaná válva – a könyvnyomtatás elterjedése vagy más okok (vallás- vagy rítusváltozás) miatt – már csak avitt ócskaságzámba mentek a középkor könyvei.⁵⁷ A *közöny* – és nem csak a török és a reformáció könyvpusztításai – lapjaira tépte szét még a nyugati végekre sodródott magyar kódexállomány utolsó darabjait is. Ez alkalommal csak két példa. A lepoglavai pálosok a XVII. század elején könyveket kötnek egy nagyon szép kiállítású kórus-psalterium és egy misekönyv fólióba,⁵⁸ csak azért, mert a rend 1600-ban feladta saját szép középkori rítusát a kisebb értékű kuriális római kedvéért. Ez megtörténvén, már nem volt érdekes a saját rítusú kódexek őrzése és védelme. A század első felében egy nagyszombati negyedéves teológus, XIII. század végi párizsi egyetemi kollációs kódexet használt fel könyveinek kötésére.⁵⁹ Egy fólió megmaradt a kódexből, pedig ő még az egészet vagy annak nagy részét látta, mert ráírta a pergamenre, hogy *concionator Parisiensis*, amit mi már – ti. a párizsi eredetet – csak az írás *littera Parisinára* valló jellegéből vehetünk ki.

⁵³ FEJÉRPATAKY 1886, 570.

⁵⁴ Egyetemi Könyvtár: ősn. 882; SAJÓ-SOLTÉSZ 1970, nr. 2297.

⁵⁵ U. Fr. I. m. 223 és 224.

⁵⁶ U. Fr. I. m. 157.

⁵⁷ A nagyszombati könyvtárosnak szóló utasítás eredetileg a könyvtár első katalógusának (Egyetemi Könyvtár Kézirattár J.1.) első kötete kötetstáblájának belsejére van ragasztva. Az árjegyzék végén: „Quod si in membrana scripta et ligulis coriaceis compingantur, iuxta proportionem quoque quantitatis suae, minoris pretii essent.” A könyvek ugyanis többnyire kötetlen állapotban kerültek a könyvtárba. A krudákat hordóban tartották, mint Bornemissza Péter 1585-ben felvett hagyatéki leltárában olvassuk: „eoreghbyk ket altalaghban wagyon egyikbe-egyikbe 16 eoteodik rez postylla . . . Az masyk rendbely ket kisebb altalaghba wagyon 12 Vagyon az ky tonnaba tizenket Cathecismus. . .” IVÁNYI, 1932–34, 39; egy kassai könyvtáros hagyatéki leltára szerint is a könyvek legnagyobb része be nem kötött állapotban volt: KEMÉNY 1895, 310–320.

⁵⁸ U. Fr. I. m. 135 = Ősn. 804.

⁵⁹ U. Fr. I. m. 61.

A fragmentum-gyűjtés első néhány száz darabja egy igen értékes – bár nem meglepő – konkrétum felismeréséhez vezetett. A könyvkötésre használt *kódexdarabok addig a korig nyújtanak a középkori kéziratfajták és a műfajok tekintetében teljesebb felvilágosítást, ameddig a pergamen volt a kizárólagos íróanyag, tehát a XIV. sz. közepéig. Azután a XV. és XVI. sz. eleji töredékek tömegesebben lesznek liturgikus (hangjegyes vagy „sine cantu”) maradványok. Zenetörténetileg – néhány polifon-töredék miatt – azonban változatlanul érdekesek.*

*

A töredékek feltárása és feldolgozása céljából lefolyt munkáról *teljes és végleges képet* csak a katalógus elkészítése után tudunk adni. *Az első háromszáz latin fragmentum* műfaji és kronológiai megoszlását ez alkalommal éppen ezért csak egészen röviden ismertetem, azzal a megjegyzéssel, hogy még ezeken a mennyiségi megállapításokon is elképzelhető a feldolgozás befejeztével kisebb változás. A Központi Papnevelő mintegy 250 töredékével, meg az Egyetemi Könyvtár részben még le sem fejtett 70–80 fragmentumával még csak ezután tudunk foglalkozni. Végül a *nem latin* (német, ószláv, héber) töredékek feldolgozását a nyelvileg illetékes szakemberek – talán már a *második háromszáz* katalogizálásával egyidőben – fogják tudni elvégezni.

Az Egyetemi Könyvtár első háromszáztíz fragmentumát négy nagy műfajcsoport szerint rendeztük:

1. *Patristica* (biblica, sermones): 51 tétel;
2. *Universitaria* (artes, philosophia, theologia. utrumque ius, medica): 59 tétel;
3. *Liturgica sine cantu* (sacramentaria, lectionaria missae, missalia, pontificalia, breviaria, consuetudines): 125 tétel;
4. *Liturgica cum cantu* (missalia et breviaria notata, gradualia, antiphonaria, cantus figurales): 75 tétel.

A Patristicából 24 fragmentum X–XIII. századi, 22 fragmentum XIII–XIV. századi. A többi műfajcsoport töredékei nagyobb részükben XIII–XV. századiak, a liturgikusok tekintélyes része XV. századi. Ennek okát fentebb megadtam.

III.

Az Egyetemi Könyvtár anyagából immár eddig feltárt közel 500 töredékből 300 darabnak a *katalógusszerű* leírása befejezéséhez közeledik. *A teljes kép bemutatását erre a katalógusra hagyva, ez alkalommal csak néhány, máris jelentősebbnek tekinthető darab bemutatására szorítkozom.*

*

Az Egyetemi Könyvtár 76. sz. töredéke (Fr. 1. sz. 76.) egy rongált fólión *Pseudo Dionysius Areopagita, De coelesti hierarchiájának* 13. fejezetéből tartalmaz egy részt. A töredék Nagyszombatban került mint könyvkötés felhasználásra,⁶⁰ tehát feltételezhetjük

⁶⁰ Egyetemi Könyvtár Ósny. 623. Psalterium Brunonis, Nürnberg 1497. A könyvet Kecskés János adta a pozsonyi jezsuitáknak. Fodor Adrienne-nek köszönöm az értesülést, hogy a jezsuita kollégium könyvtári katalógusában (Eger, Dobó István vármúzeum. lsz. 1984) már „in membrana scripta” megjegyzéssel szerepel.

— és pedig okkal —, hogy mint más *oktatási anyagként* használt kódexünk, ez is az érseki iskola könyveinek egy részével került az esztergomi egyház számkivetési helyére.⁶¹ Azt, hogy iskolai célra használták, bizonyítja a kódex kiállítása, a teljes mérethez képest kis tükör. A széles margók a glosszák befogadására szolgáltak; és valóban, kódexünkben egy szorgalmasan glosszázó *iskolamester* (magister scholarum vagy scholasticus) kezemunkáját láthatjuk. A szöveget *glosszák* kísérik, melyek a kommentár vagy lectio, az *előadás* alapjául szolgáltak. A magyarázást, értelmezést kívánó szó betűjelzetet kapott egy nagy betű formájában. A megfelelő glossza azután e betűjel alatt található meg a margón. A recto oldal felső margójának közepén találjuk a glosszázás témáját: „Interpretatio seraphim” (a szeráfok értelmezése); G glossza: „Quid significant ale et quare sex sunt” (szöveg G. „Alarum uero”); H glossza: „Nota qualiter exponat alte sex alas sanctorum seraphim”.

Ps.-Dionysius magyarországi ismeretéhez töredékünk nem érdektelen adalék, de a XI. században nem az egyetlen. Gellért csanádi püspök *Deliberatiójának* egyik főforrása az *Areopagita* műve.⁶² A *Deliberatióban* csak a 12. fejezetig fordulnak elő idézetek, igaz ugyan, hogy a munka egy másolatban ismeretes, talán nem is befejezett formájában maradt ránk. Vitakoznak másrészt arról is, hogy Gellért tudott-e görögül?⁶³ Kódexünk, vagy megmaradt töredékének glosszátora, az I glosszában a következőket mondja: „Quod *hic grecus habet* apiropyn et polyprosopon et interpres multificum et multiforme transtulit. Scholion multipedem et multorum multuum significantius indicauit; et notandum quod multipedes et multi uultus et operare quedam significant, azaz a *Scholionra* legalábbis, de lehet hogy magának a szövegnek görög eredetijére hivatkozva javítja *Scotus Eriugena latin* fordítását. Megjegyzendő azonban, ha a *Scholion* alapján javít *Scholasticusunk*, használhatta a *Maximus Confessor-féle Dionysius-kommentárnak*, *Anastasius Bibliothecarius* által készített latin fordítását is.⁶⁴ De ez a feltevés nem zárja ki teljes bizonyossággal a másikat, hogy a XI. századi magyar dóm iskolamestere (véltetőleg esztergomi), a görög eredeti ismeretében ajánlja a jobb és valóban helyesebb latin fordítást.⁶⁵ A tanulság mindenesetre az, hogy *Gellérten* kívül, a XI. századi Magyarországon *Ps.-Duonyisiusnak más ismerője* is akadt. Sőt a glosszázott töredék azt is bizonyítja, hogy a keresztény neoplatonizmus egyik legtekintélyesebb műve iskolai, teológiai oktatás céljára is szolgálhatott. A magyar középkor alkonyán azután megint találkozhatunk *Ps.-Dionysius*szal és a *De coelesti hierarchiával* Mátyás könyvtárában, a *Corvi-*

⁶¹ Az érseki iskola Oláh Miklós által történt újjászervezéséről: FRAKNÓI 1873., 323–328; BÉKEFI 1898.

⁶² KOCH 1900; STIGLMAYR: *Dionysius Areopagita*. In: LEXICON... III., 334–336; Kiadásai: MIGNE 1844–1866 3. és 4. kötet (B. Cordier latin fordítása); DIONYSIACA 1937–1938 (a görög szöveg és az összes latin fordítás), a töredék szövege DIONYSIACA 1937–1938, II., 172–173.

⁶³ Ibrányi F. Ivánka E.-nek szerintem helyes nézetével szemben áll, de a kérdést teljes irodalommal ismerteti SILAGI 1967.

⁶⁴ MIGNE, 1844–1866. 4. k. 15–432, 527–578; *Maximos Homologétisztól* származó, Cerbanus által Dávid pannonhalmi apát és konventje számára, Cerbanus által az akkor Páztón őrzött kódexből lefordított munka is (1140 k.).

⁶⁵ A polyprosopon helyesen valóban: multorum vultuum. Későbbi fordítások: XIII. sz. elején vercelli Tamás viktorinustól és a XV. sz. elején Ambrogio Traversari kamaldulitól.

nában, de már *Ambrogio Traversari* fordításában.⁶⁶ Csaknem bizonyos, hogy ebben a fordításban olvasta *Gosztonyi János* győri püspök az Areopagitát, „akit mindenek fölött kedvelt”, írja a püspökről a párizsi humanista *Jodocus Clichtovaeus* 1515-ben: „Audiuisti namque ex diuino patre Dionysio cuius praeter caeteros es studiosissimus . . .” Nem lehetetlen az sem, hogy az esztergomi ágostonrendi studium generale magister regense, Agostino de Vicenza, az itáliai platonizmus büszkesége („Academiae splendor”) ugyanabban az évben *Esztergomban* kommentálta a humanista platonizmus nagy patrisztikus tekintélyét.⁶⁷

*

Eredetileg nagy formátumú kódexhez tartozhatott az a X. sz.-ra keltezhető töredék, melynek több fóliójából több darabot használtak fel kötéstáblának.⁶⁸ A 417-ben tartott *karthágói* zsinat aktáit találjuk meg a pergamentöredéken. A zsinati akták részét képezték a *Dionysius Exiguus* nevével jelzett *Collectio Dionysiana*, kánonjogi gyűjteménynek. A VII. Gergely-féle reformok (XI.–XII. sz.) által elindított kanonisztikai felújulást megelőző idők – mely végül a Gratianus-féle nagy rendszerezéshez vezetett – legjelentősebb egyházi forrásgyűjteménye volt a *Dionysiana*.⁶⁹ Kódexünk nincs glosszázva; a XI. századi Magyarországon feltételezhetően nem mint tankönyv, hanem mint kézikönyv került használatba. Egykori léte, mostani előkerülése érthetőbbé teszi *II. Orbán* pápának *Könyves Kálmán* kánonjogi ismereteire vonatkozó állítását: „qui cum sacrorum canonum polleres scientia”.⁷⁰ A régi *Collectio* a XVII. században a lepoglavai pálosok egy könyvét borította be.⁷¹

*

A XII. századi Magyarország felsőbb iskolázási viszonyairól eddig jóformán csak néhány értékes adat tájékoztatott – szöveg, könyv nem. Lukács, a későbbi érsek párizsi iskolázása *Gerardus Puella* mesternél, és III. Béla királyi klerikusainak említése *István* szentgenovéai apát leveleiben szinte minden, amit a magyarok külföldön folytatott

⁶⁶ Ps.-Dionysius Aeropagita a Corvinában: CSAPODI 1973, 207–208., 230. Opera: e Graeco in Latinum per Ambrosium traducta, most Modenában; egy másik példány (231. sz.) jelenleg Besançonban. A szerzőt, az Aeropagitát, Severus antiochiai patriárkával próbálják azonosítani. (LEXIKON III., 334–336; Severusról uo. IX., 508–510).

⁶⁷ CLICHTOVAEUS 1519. Lehet, hogy töredékünk sorsára valami világosságot vet a következő eset: 1587. ápr. 6-án kelt végrendeletében Velitinus (helyesen Velicinus) Velikey György esztergomi örkanonok Drascouith Mátyás kanonoktársára hagy néhány könyvet, ezek között: *Libros Dionysii Ariopagitae*. . . (IVÁNYI 1934, 47.); Velikey György 1563. április 14-étől 1588. januárig esztergomi kanonok, 1564. nov. 13-ától szentgyörgymezei prépost s a seminarium prefektusa, 1573. jan. 15-étől custos (KOLLÁNYI 1900, 171–172); Draskovics Mátyás 1580–1591 között esztergomi kanonok, 1591-ben győri nagyrépost és knini püspök, 1598–1601 között egyúttal fehérvári custos. Velikey Mosóczy Zakariással együtt szerepel a nyitrai káptalan 1562. január 29-én kelt levelében. Mosóczy ugyan mint trencséni esperes és vikárius, de Velikey már mint esztergomi custos (Georgium Velikey custodem): VAGNER 1896, 135.

⁶⁸ U. Fr. l.m. 72.; Ősny. 49.

⁶⁹ PLÖCHL 1960, 279–280.

⁷⁰ MIGNE, 1844–1864, 151. k. 481, és FEJÉR, 1829–1844, II., 14.

⁷¹ Ősny. 274. Antonius Florentinus Confessionale (Speyer) 1487; Monast. Lepoglavien (1628).

felsőbb tanulmányairól tudunk.⁷² Arról pedig, hogy hazai iskolázásunk felsőfoka mit nyújthatott, mit taníthattak, semmit sem tudtunk. *A III. lateráni zsinat* (1179) előírta ugyan, hogy a székesegyházak mellett a grammatikát tanítsák, azaz a latin nyelvet és irodalmat, a főszékesegyházak (érseki egyházak) mellett pedig legyen teológiát oktató mester. Ezt a zsinati intézkedést *a IV. lateráni zsinat* megismételte (1215).⁷³ Végrehajtását hazánkban íróink általában természetesnek vették. Pedig az intézkedés valórváltásának nagyon is kérdéses voltát nem kisebb ember állította, mint a viszonyokkal igazán ismerős *Aquinói Tamás*.⁷⁴

Az egyetemi Könyvtár hat (Fragm. lat. 23–27. és más kódexből 28.) és a Központi Szeminárium két töredéke ugyanazon szerző egy művének két különböző kódexéből származik. Egy kivételével (28.) nagyszombati anyagból származó könyvről kerültek le,⁷⁵ az első egy ősnymtatvány kötéstáblájáról. A szerző *Zacharias Chrysopolitanus* vagy *Zacharie de Besançon*, mert Besançon érseki egyházának iskolamestere (écolâtre) volt, mielőtt 1140 táján a *laoni* szent Márton apátságban lett premontrei kanonokszerzetes.⁷⁶ Művének, melyet még Besançonban kezdett el, itt adott végleges formát. *Laon* volt különben iskolázásának színhelye. Mestere pedig a koraskolasztika egyik neves embere, *laoni Anzelm* volt, *Pierre Abélardnak* is tanítója.⁷⁷ Zakariásról tudjuk, hogy Anzelmrel szakítva Abélardhoz csatlakozott és a személyével meg művével foglalkozó nem jelentéktelen irodalom is hangsúlyozza szerzőnk *abélardista* voltát.⁷⁸ Műve, *Monotesseron* vagy *Unum ex quattuor* a négy evangélium konkordanciájára felépülő ügyes teológiai (dogmatikai és morális) kézikönyv.⁷⁹ Népszerűségét eléggé mutatja, hogy

⁷² Magyarok középkori iskolázásáról GÁBRIEL ASZTRIK máig alapvető dolgozata tájékoztat (1938).

⁷³ Az említett zsinati határozatok mint dekretálisok a *Corpus Juris Canonice*ban: c.1. X De Magistris, V.5.; c.4. X De magistris V.5.

⁷⁴ „... propter litteratorum inopiam nec adhuc per saeculares potuerit Lateranensis concilii observari ut in singulis ecclesiis metropolitanis essent aliqui qui theologiam docerent...” *Opusculum contra impugnantes Dei cultum* c.4.” Idézte már BALICS 1890, 542.

⁷⁵ Őrzkönyvek: első kódex-darabját Bc. 93, Vet. 04/2; Be 79 (három darab); a második kódex P.62/1663 a Nádasdy-könyvtárból; Közp.Papnevelő: Hhg 3/1. és Da 15 (egy-egy töredék), a töredékek Nagyszombatban történt felhasználását az ottani érseki helynökségre szóló idézésre vonatkozó feljegyzés bizonyítja, mely az S. 12. jelzetű töredékünket őrző könyvünkön maradt meg: Georgius et Nicolaus Karasz et Egidius Steffanky veniunt ad forum vicariale... pro die 17. Libris et Curr. 1740.

⁷⁶ Zacharias életéről és művéről legújabbban: VREGILLE 1965, 292–377; művéről már Albericus Trumfontium megemlékezik (MGH 23. köt. 843.); SCHMID 1886–1887; VAN DEN EYNDE 1948. (p. 217: „Zacharie est réellement attaché aux doctrines d’Abélard”); VALVEKENS 1952. 52–58.

⁷⁷ Anzelmről, Abélard és Zacharias Chrysopolitanus viszonyáról bővebben írtam: MEZEY 1975.

⁷⁸ MEZEY 1975, uo. Anzelm iskolájának magyar hallgatóiról, tehát Abélard és Zakariás magyar iskolatársairól szól Marbode rennesi püspök (*Epitaphium Anselmi Laudunensis magistri*): „Anglia, Francorum regnum, Pannonia tota Gens Liguris, plebs Apuliae, Judaea remota Pluribus errorum tenebris prius illaqueata Senserunt documenti viri, documenta beata...” MIGNE, 1844–1864, 171. k., 1722.

⁷⁹ A cím néhány variánsa: „Zacharias de concordia evangelistarum; Item concordancie evangelistarum ez desuper eius exposito; Zacharie Chrysopolitani de concordia IIII evangelistarum, sive unum et quattuor; una evangelica historia ex IIII evangelii collecta cum expositione sanctorum”. GERITS 1966, az idézetek: notes 29–37.

eddig száznál több kéziratát ismerjük.⁸⁰ A töredékek kódexei a XII. sz. végére, a XIII. sz. elejére, illetőleg a XIII. sz. első felére datálhatók. Az A. kódexhez tartoznak az U. 23., 24., 25., 26., 27. és S. 10. és 12. töredékek, a későbbi B. kódexhez az U. 28. töredék. Az A. kódex maradványai terjedelmes szövegrészt adnak több fóliónyi terjedelemben, az S. 10. töredék a szöveg hagyományozásban ritka konkordancia-táblázatot tartalmaz. A B. kódex maradványa csak egy fólió-terjedelmű. A fóliódarabok töredékeket őrző könyvek kötésére *Nagyszombatban* kerülhettek; a kódex maga – joggal feltételezhetően – *esztergomi iskolai* könyvanyagból származik. Nem ok nélkül gyanítjuk benne az 1179. intézkedéssel előírt teológiai oktatásnak – az érseki iskolában használatban volt, legalább egyik kézikönyvét. Magyarországon ismertté válását pedig a legeredményesebb módon, Zakariás magyarországi rendtársai, a premonstreiek vezető prelátusainak a Laon mellett fekvő anyamonostorba, *Prémontrébe* vezető évenkénti utazásával hozhatjuk összefüggésbe.⁸¹

Magyarok párizsi egyetemjárásával hozhatjuk kapcsolatba azokat a töredékeket, melyek a „szentenciák mesterének” *Petrus Lombardusnak*⁸² biblia kommentárjai közül, a *Collectanea in Paulumot* tartalmazzák (U. Fr. I.m. 67., 68.).⁸³ Ezekhez csatlakozik a *Walafried Strabonak* tulajdonított, *Glossa Ordinariának* (U. Fr. I.m. 65.) egy még ismeretlen XIII. századi mester által korszerűsített változata.⁸⁴

Három darabban volt egy ősnymtatvány kötéstáblájára felragasztva egy fólió maradványa, mely *Aristoteles Fizikájának* (*De physico auditu*) VI. könyvéből tartalmaz részleteket, a margón magisztrális glosszákkal. (U. Fr. I.m. 59.)⁸⁵ Azonban, mint kiderült, a Stagirita művének régibb latin fordítását kivonatolta a scriptor. (L. VI.c.5. et 6.) Fragmentum (f. IA 1–2. sor): „in quo d.z. mutatum est sicut in quo est c. i. Si ergo in omni d.z. mutatum est, medio minus est quod mutatum est . . .” Editio: „in quo d.z. mutatum at sic in quo est b.c. Si ergo in omni d.z. mutatum est in dimidio minus est quod

⁸⁰ GERITS 1966. 102 kéziratot említ, ezek közül 50 a XII. századból. A laoni Szent Márton apátságról: BACKMUND 1952, 509–513; a magyar premontréi cirkáriáról: OSZWALD 1938/39, 3–22. Egyébként Zacharie de Besançon feltűnése és iskolai használata beleillik abba a képbe, aminek felvázolását a magyarországi nem skolasztikus jellegű teológiai oktatásról írva évekkel ezelőtt megkíséreltem. (MEZEY 1968/b).

⁸¹ MÁRTON 1964, 185–187.

⁸² A Petrus Lombardusról szóló nagy irodalom eredményeinek legjobb összefoglalása: J. DE GHELLINCK cikke.

⁸³ U. Fr. I.m. 68., Petrus Lombardus, *Collectanea in epistolas Pauli* (Ephes.), MIGNE, 1844–1864, 192. k., 186, 187–189.; az azonosítás *Timkovics Pál*, a kollacionálás *Madas Edit* munkája. U. Fr. I.m. 67., Petrus Lombardus, *Collectanea in epistolas Pauli* (Colossen.) MIGNE 1844–1864, 192, 277–281. A szöveg azonosítását *Timkovics Pál*, a kollacionálást *Madas Edit* végezte.

⁸⁴ U. Fr. I.m. 29. és 30/a (Walafried Strabo) *Glossa Ordinaria* variata, cf. MIGNE, 1844–1864, 114. k., 307–308; *Timkovics Pál* állapította meg, hogy a marginális glosszák nagyrészt az Ordinariát követik, de néhol attól eltérnek. Az interlineáris glosszák vizsgálata még hátra van. A kollacionálást itt is *Madas Edit* végezte. E töredékek segítségével is teljesebbé váló összképet jól kiegészíti Petrus Comestor *Historia Scholasticájának* egy oxfordi kódexe (Bodleyana Lyell. 70.), glosszáiban 12 magyar szó tanúsítja az egykori magyarországi használatot. (XII/XIII. sz.); erről még: MEZEY 1975; Lombardus és a Comestor, a Sententiae és a Historiae kapcsolatáról: CHENU 1950, 20.: „La Historia Scholastica, qui va jouer un rôle complémentaire a celui Sentences de Pierre Lombard”. Az írások keltezéséhez: SAMARAN–MARICHAL, 1974, Pl. 63 (1276).

⁸⁵ Az azonosításhoz használtam: ARISTOTELES 1560, tomus IV, ff. 222–228 (Liber VI. Physicorum). Heresinczy Péter győri püspök hagyatéki leltárában (1590. jún. 16.) is szerepel: „Aristotelis libri de naturali auscultatione”. IVÁNYI, 1932, 34, 39.

mutatum est . . .” (f. 222.); Fragmentum (5–7. sor): „Tria namque sunt que diuiduntur secundum mutacionem quod mutatur et in quo et in quod mutatus ut homo tempus album . . .” Editio (f. 223’): „Sunt enim tria que sufficiunt in transmutacione, scilicet transmutatum et illud in quo est transmutatio et ad: Verbi gratia ut homo et tempus et album . . .” Fragmentum (17–18. sor): „Quoniam autem omne quod mutatur in tempore mutatur. Dicitur autem in tempore mutari primo et per se et secundum alterum ut in anno . . .” Editio (224): „Quoniam autem omne quod mutatur in tempore mutatur. Dicitur autem in tempore mutari et sicut in primo et sicut secundum aliorum ut in anno . . .”

A hasáb margóján levő glossza ezt tartalmazza: („Non solum autem quod mutatur necesse est mutatum esse, sed etiam mutatum necesse est prius mutari. . .”) glossza: „Nota secundum verbum ante hec quod mutatum est precedit mutari . . .”; Ed.: „Quoniam autem in tempore est”: glossza: concludit . . .” stb.

Mivel a latin Aristoteles fizikájának szövegtörténetével még nem foglalkoztak,⁸⁶ biztosat a töredék értékéről nem mondhatunk. Azonban az bizonyosnak látszik, hogy töredékünk az Aristoteles latinus *szöveghagyományozás történetében helyet foglalhat*.

*

Egy másik arisztotelészi mű, a Metafizika 1260–64 között Aquinói Tamásnak Orvietóban a Studium Curiae-ban tartott előadásainak tárgya volt.⁸⁷ A Lectura egy része egy félbevágott fólión maradt meg. A töredék (U. Fr. l.m. 61.) az Egyetemi Könyvtár 125. ősnymtatványának kötéstáblájára volt ragasztva, mely a XVII. és XVIII. században a leleszi premontreieké volt: „Conu(entus) S. Crucis de Lelesz S.O. Praem.” és 1787-ben kerülhetett az abolicio következtében az Egyetemi Könyvtárba; 1571-ben azonban Galamboki Máté vasvári és csornai préposté. A könyv a XV. sz. végén azonban valahol domonkosrendi studensek kezében volt.⁸⁸ A könyv különben a közismert Nicolaus de Lyra-féle Posstilla-gyűjtemény. A Metafizika-kommentár fragmentuma azért is érdekes, mert a jelek szerint magával az előadásokkal *egyidősnek* látszik. Írása, külseje még nem a véglegesített formában közrebocsátott lecturáké. Az előbbi kurzívabb, mint a szokásos *littera parisina*, másrészt aránytalanul több *rövidítés* is van benne, mint amennyi az egyetemi kódexekben mint konvencionális abbreviatura megszokott; ezenfelül a szöveg *elrendezése* is más, mint a textus editusokban szokott lenni, ahol a magyarázott *szöveget* a magyarázat körülveszi. Töredékünkön a *lectura tárgya* csak *incipittel* van jelölve: (Liber secundus lectio secunda) „De veritate [theoretica] siquidem difficile est etc. postquam reprobauit [opinionis antiquo]rum philosophorum de primis rerum principiis circa que

⁸⁶ BULLETIN DE PHILOSOPHIE MÉDIÉVALE, 14 (1972), 115. (Louvain).

⁸⁷ CHENU-MANDONETT-ra hivatkozva – (Siger de Brabant II. Louvain 1911) nem tartja véletlennek Orvietóban, a Curia Studiumában Aristoteles új fordítójának és új magyarázójának, az Aquinóinak és Moerbeke-nak együttes jelenlétét (1950, 184.), PELSTER 1935–1936. kimutatta, hogy Tamás a Metafizika kommentálásához használta a translatio vetus et media-t, de nyomokban már a Moerbekana is kimutatható. Ez természetesen az „editus textusról” értendő. Töredékünk lemmái azonban, a reportálás természetének megfelelően, csak az incipitet adják és így kevés lehetőséget nyújtanak a translatio megállapításához.

⁸⁸ A posszessor bejegyzések uo.; az írás SAMARAN–MARICHAL 1974. Pl. 54. (1268 után).

versatur principaliter (Philosophi prima) intentio . . .” A f. recto 37. sor contra eam; Ed.: „contra ipsam . . .”, azaz „correctum est a magistro . . .”⁸⁹

Mindent összevéve, az Egyetemi Könyvtár 51. sz. latin fragmentuma az Aquinói Metafizika-lecturáinak a *reportátumát*,⁹⁰ hivatalosan sokszorosított jegyzetét őrizte meg. Hogy a *reportálás* és a közrebocsátás egyaránt *Orvietóban* történt-e, vagy pedig a sokszorosítás már Párizsban, ahová Tamás 1269-ben mint magister visszatért (és azonnal magyar hallgatója is akadt – legalább az egy fr. Salamon),⁹¹ nem dönthető el. De annyit mondhatunk, hogy a XIII. századi egyetemi kultúra e figyelemre méltó terméke Magyarországra nem elkésve jutott el.

Ugyanezt kell mondanunk arról a szép és terjedelmes töredékről, mely a *Summa Theologica* I. részének 84–86. quaestioját tartalmazza. Írása alapján az 1280-as évekre tehetjük⁹² a kódexet, mely gondos és szép *textus editusa* Tamás 1269–71 között Párizsban előadott művének.⁹³ Érdekes módon társul ez a töredék az Egyetemi Könyvtár 38. sz. latin kódexéhez, melyben *Petrus de Tarantasia* Szentencia-kommentárját és a *Summa Theologica* II. része első felének első négy quaestioját találjuk („De beatitudine”).⁹⁴ *Petrus de Tarantasia* (később V. Ince pápa) éppen 1269–71 között volt Tamás tanártársa a Szent Jakab utcai Studium generalen.⁹⁵

Viszont Tamás orvietoi magiszterkedésének idejével is kapcsolatba kerül talán egy másik töredékünk. Kálmándy Kristóf negyedéves nagyszombati teológus⁹⁶ kötésre hasz-

⁸⁹ A szöveg azonosításához: AQUINÓI TAMÁS 1593, ff. 20–22.

⁹⁰ A reportaturnról: PELZER 1924, 453–553; MANDONNET 1910, 58: „Scripsit queque Postillam super evangelium Johannis, maxime super quinque capitula stilo proprio; residuum vero dicitur reportasse, ipso legente, frater Raymaldus socius eius; postmodum idem doctor correxit et approbavit . . .” további példák uo. 59.

⁹¹ Fr. Salamon párizsi studensről: GÁBRIEL, 1938, 7.; egy magyar domonkosról, akit Szent Domonkos feltámasztott és azután Párizsba küldtek tanulmányokra (Parisius ad studium missus) Vita S. Dominici a Theodorico ab Apolda, Acta SS. Augustus I. 617. GOMBOS, 1938. 2338–2339.

⁹² SAMARAN–MARICHAL 1974, Pl. 62. (1272–1295).

⁹³ CHENU, 1950, 285–286. U. Fr. 1.m. 293. A felső margón közel egykorú kéz címet ad a quaestióknak: „Quaestio LVI quod intellectus noster in rebus materialibus cognoscat” (a töredék szövegében: „Deinde considerandum est quod intellectus noster in rebus materialibus cognoscat”). F.1. „LVII quomodo anima intellectiua cognoscat seipsam et ea que in ea sunt” (A szövegben: Deinde considerandum est quomodo anima intellectiua cognoscat seipsam et ea que in ea sunt”) a szövegben: „Deinde considerandum est, quomodo anima intellectus cognoscat seipsam et ea que sunt in seipsa”); f.2. „productionis hominis” (ed. MARIETTI, Torino 1938, 606: „Questio XCIII De fine sive termino productionis in novem articulos diuisa”) szövegünk a VII. articulus corpusával kezdődik, majd a B. hasáb alján kezd a VIII. articulust: „Ad VIII sic proceditur . . .” az f.2. azután a VIII. és IX. articulusokat tartalmazza, majd áttér a XCIII. Quaestiora: „Quaestio XCIII de conditione primi hominis” (a szövegben: „Deinde considerandum est de statu necnon conditione primi hominis”); id. kiadás: „De statu et conditione primi hominis, quantum ad intellectum in quatuor articulos diuisa”. Szövegünk a kiadással szemben annyiban látszik jobbnak, hogy az idézeteket hivatkozással látja el. Pl. kiadás: Qu. 93. art. 7. „ad tertium dicendum quod sicut Augustinus probat”; a töredék: f.3 „ad III dicendum, quod sicut Augustinus probat XIII de trinitate . . .”

⁹⁴ MEZEY, 1961, 54–55; Az I. Ilae első quaestióinak kódexünkben előfordulása azért érdekes, mert Tamás a *Summa* e részét Párizsban írta magisztersége idején, és az első quaestiók már „editus” formában kerültek a szentencia-kommentár után.

⁹⁵ A Tarantasiai és az Aquinói együttes tanárkodásáról: CHENU, 1950, 285.

⁹⁶ „Christophorus Kalmandy magister artium theologus quarto anno in (!)”; Kálmándyról annyit sikerült megtudnom, hogy az Egyetemi Könyvtár Vet.11/19 jelzetű könyvének volt tulajdonosa

nált fel egy kis XIII. sz.-i *egyetemi beszédgyűjteményt*. Egy fóliónak csak a fele maradt meg (Szt. Bertalan és Szt. Egyed napjára szóló kollációkkal). Egy rájegyzésből azonban kitűnik, hogy Kálmándy még kollacionálé incipitjét vagy explicitjét is látta. Ezt írta ugyanis: „*Concionatoris Parisiensis, Barabantias Parisiensis.*” Tehát ő még tudta – ami a töredékből már nem olvasható ki –, hogy egy párizsi szónok beszédei voltak a kódexben és a szónok neve *Barabantias*. Ez a név romlott névalaknak látszik. Feltevésem szerint Kálmándy a *Barabantins*, vagy *Brabantinus* nevet vagy jelzőt olvasta rosszul, a szó végének *ti*⁹ = *tinus* rövidítését helytelenül oldotta fel és bizonyára így jött létre a *Barabantias* név. A dominikánus írók legrégebb, XIII. századi katalógusában ugyanis ezt olvassuk a negyedik helyen: A.D. 1270- fr. *Guilelmus Barbantinus Corintiensis ordinis Praedicatorum migravit ad Dominum. Hic rogatu b. Thome transtulit omnes libros Aristotelis naturalis et moralis philosophie et methaphisice de greco in latinum verbum e verbo quibus nunc utimur. Tempore enim Alberti vetus translatio habebatur. Scripsit etiam librum de apibus et librum de natura rerum.*⁹⁷ Az utolsó mondat nem helytálló. A *liber de apibus* szerzője ugyan szintén egy *Brabantinus*, mint az itt említett *Guilelmus a Moerbeke*, de a neve *Thomas a Cantimprato* vagy *Cantimpré*. Amint *Moerbeke Arisztotelész-fordítása* nem azonos a fent megtárgyalt töredék szövegével, *Cantimprénál* sem tudunk *Collationale*-ről.⁹⁸ Másrészt másutt megírtam, hogy *Cantimpré* magyar dominikánuskörökben korán ismertté vált (Szent Margit már tudott róla).⁹⁹ Lehet mégis, hogy párizsi *Collationale*-töredékünk (a két eddig ismert, kevésbé szerencsés társa) az egyik *Brabantinus* nevéhez fűződik? De akárki volt is a szerző, magának a műfajnak – amelyet nálunk *Gabriel Asztrik* mutatott be –¹⁰⁰ a hazai képviselete még e szerény töredékkel is gazdagodik. Egy kollációs-kódexnek, mely ma a Vatikánban van, köszönhetjük az oxfordiak után legrégebb magyar glosszákat,¹⁰¹ s egy másiknak, mely a löveni egyetemi könyvtárban van, az ómagyar *Mária-siralom* megmaradását.¹⁰²

*

A töredékek ismertetését még lehetne folytatni. Részletesebb és egészükre kiterjedő bemutatásától azonban ez alkalommal el kell tekintenem. Mégis megemlítem a gazdag jogi töredék-anyagot és ezen belül a sok kanonisztikus között hét (!) (?) XIII. századi legista töredéket; a közel száz hangjegyes töredék sorában azokat a polifon (*mise és motetta*) (?) darabkákat, melyek a *pozsonyi klarisszák* antifonáriumának barokk kötetéblájára a hozzájuk menekült *somlóvásárhelyi* premontrei apácák egy himnáríumának roncsaival

Kálmándy Kristóf vaskai prépost és zágrábi kanonok 1653-ban (Fodor Adrienne szíves közlése). Kálmándy Bálint esztergomi kanonok volt 1542–1567 között, KOLLÁNYI 1900, 143–144.

⁹⁷ LOENERTZ 1942, 280, a két *Brabantius Thomas de Cantimpré* és *Guillaume de Moerbeke*: A.F.P. 8. (1938) 197–198.

⁹⁸ LEXIKON . . . IX. 678–680.

⁹⁹ MEZEY, 1955, 73.

¹⁰⁰ GÁBRIEL, 1943.

¹⁰¹ MIGNE, 1844–1864, 198. köt. 460., 1. GÁBRIEL 1943. Az oxfordi *Comestor*-kódexről vagy a *Historica Scholasticáról* csak a legutóbbi években szerezhettem tudomást, mikrofilmjéhez pedig csak 1976 végén jutottam hozzá.

¹⁰² MEZEY, 1971, ua. franciául 1969.

került,¹⁰³ az eddig ismert legrégebb (XIII. sz. vége) kétszólamos töredéket a trencsényi nemesi konviktus egy könyvéről (S. Fr. 1.m. 7.),¹⁰⁴ és utoljára, de nem utolsó sorban az e gyűjtésben előkerült két legrégebb töredéket. A régebbi a 800 körüli évekből (S. Fr. 1.m. 1.) patrisztikus szöveg (homília), melyet Ticonius (400 k.) észak-afrikai szerző Apokalipszis-magyarázata részeként sikerült azonosítani.¹⁰⁵ A másik Dionysius pápának tulajdonított Pseudo-decretalis (S. Fr. 1.m. 2.).¹⁰⁶

E kutatási beszámolóban egy lényeges új könyvtörténeti és – tágabb értelemben véve – medievisztikai *forrásanyag-feltárás* szervezési és kutatási módszereiről és első eredményeiről szóltam. Néhány példán igyekeztem bemutatni a *tartalmi vizsgálat* problémáit és a megoldás módszerének néhány szempontját. A mennyiségi eredmény, *középkor hatszáz töredék*, leginkább talán úgy értékelhető, hogy a másfél év alatt két könyvtárban összegyűjtött fragmentumok szinte *három megsemmisült káptalani könyvtár* állományával ismertettek meg. Az elmondottakból ugyanis kitűnhetett az, hogy *a kódextöredék* mint eszmetörténeti forrás (könyv- és zenetörténet stb.) *a kódex és a középkori könyvtár-katalógus között foglal helyet*. Az épségben megmaradt *kéziratos könyvnél* ugyan *kevésbé*, de a sokszor téves vagy bizonytalan címadású *katalógusoknál* – megfelelő módon vallatva – *többet mond*. *Megmaradt kódexek és katalógusok társaként tehát mindenképpen alkalmas arra, hogy a középkorunk művelődését tápláló, formáló áramlatokra, műfajokra, szerzőkre és művekre, könyv- és íráskultúráinkra vonatkozó ismereteinket növelje és gazdagítsa.*

IRODALOM

ÁBEL J.

1885 A bártfai Sz.-Egyed templom könyvtárának története. Budapest

AQUINÓI TAMÁS

1593 Opera Divi Thomae Aquinatis. Venetiis

A.F.P. = Archivum Fratrum Predicatorium

ARISTOTELES

1560 Opera. Venetiis

BACKMUND, N.

1949 A laoni Szent Márton apátságáról, *Monasticon Praemonstratense, I., Straubing*. 453–459.

1952 *Monasticon Praemonstratense II., Straubing*

BALICS L.

1890 A római katolikus egyház története Magyarországon. II/a. Budapest

BARTONIEK E.

1940 Codices Manuscripti Latini. Vol. I. – *Codices Latini Medii Aevi*. Budapest
A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke XII.

BÉKEFI R.

1898 Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Budapest

BULLETIN . . . =

Bulletin de Plisophie Médiévale 14 (115). Louvain, 1972

¹⁰³ LUKCSICS, 1923, 40.

¹⁰⁴ Seminarium Centr. Budapest in. Fragmentum Latinum membr.

¹⁰⁵ MEZEY, 1976, 15–24.

¹⁰⁶ MIGNE, 1844–1864, 5. k. 131–134.

CATALOGUS . . . =

Catalogus bibliothecae Joannis Card. Simor. Strigonii, 1887.

CHENU, M. D.

1950 Introduction à l'étude de St. Thomas d'Aquin. Montréal–Paris

CLICHTOVAEUS, J.

1519 Elucidatorium ecclesiasticum, Praefatio. Basel, Frobenius

CODICES . . . =

Codices Manuscripti qui in Bibliotheca Monasterii B.M.V. ad Scotos asservantur. Wien, 1897.

CSAPODI Cs.

1973 The Corvinian Library History and Stock. Budapest

CSONTOSI J.

1883 A kalocsai főegyházi könyvtár kézíratai. *Magyar Könyvszemle*

DA BISTICCI, V.

1951 Vite di uomini illustri del secolo XV. Milano

DEDEK-CRESCENS, L.

1892 A Karthausiak Magyarországon. Budapest

DIONYSIACA

1937–

1938 Dionysiaca I–II. Bruxelles

DÜMMERT, D.

1964/a A budapesti Egyetemi Könyvtár keletkezése 1561–1635. *Magyar Könyvszemle*

1964/b A budapesti Egyetemi Könyvtár alapjai. *Magyar Könyvszemle*

FEJÉR, Gy.

1829–

1844 Codex Diplomaticus . . . Buda.

FEJÉRPATAKY L.

1886 A veszprémi káptalan kincseinek összeírása az 1429–1437. években. *Történelmi Tár* 569–574.

1894 Középkori kéziratok a szombathelyi papnövelde könyvtárában. *Magyar Könyvszemle*

FODOR A.

1976 A lechniczki karthausi könyvtár rekonstrukciós kísérlete. In: Mezey L. (szerk.) *Armarium*. 49–70.

FRAKNÓI V.

1873 A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest

GÁBRIEL A.

1938 Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, kny.

1943 Egy magyar klerikus szentbeszéd-gyűjteménye a XIII. századi párizsi egyetemen. *Történelmi Tár* 569–574.

GERITS, TR.

1966 Notes sur la tradition manuscrite et imprimée du traité „In unum ex quator” de Zacharie de Besançon. *Analecta Praemonstratense*, 42. 276–333.

GHELLINK, J. DE

Pierre Lombard. Dictionnaire de Théologie Catholique, 12. col. 1941–2019.

GOMBOS F. A.

1938 Catalogus fontium III. Budapest

GULYÁS P.

1960 A könyv sorsa Magyarországon. Budapest

HÁZI J.

1939 Sopron középkori egyháztörténete (Győr egyházmegye múltjából IV. 1.). Sopron

HORVÁTH E.

1931 A pornói apátság története. Pécs

IPOLYI A.

1856 A pozsonyi káptalan XIV. századbeli könyvtára. *Új Magyar Múzeum* 6., 161–191.

- IVÁNKA E.
1938 Két magyarországi plébániai könyvtár a XV. században. *Századok* 72. évf.
- IVÁNYI B.
1929–
1932 Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon címmel közlemények. *Magyar Könyvszemle*
- KARÁCSONYI J.
1924 Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest
- KEMÉNY L.
1895 Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára. *Magyar Könyvszemle*, 310–320.
- KISBÁN ESZTER
1938 A magyar pálos rend története I. Budapest
- KOCH, H.
1900 Pseudo-Dionysius in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienweisen. Regensburg
- KOLLÁNYI F.
1900 Esztergomi kanonokok. Esztergom
- LEXIKON . . . =
1930–
1938 Lexikon für Theologie und Kirche. Hrsg. M. Buchberger
- LEHMANN, P.
1915 Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs I. (Bearbeitet von Th. Gottlieb). Wien
- LOENERTZ, R.
1942 Un catalogue d'écrivains et deux catalogues des martyrs dominicains. *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 12.
- LOWE, A.
1968 Codices Latini Antiquiores XI. Oxford
- LUKCSICS P.
1923 A vásárhelyi apácák története. Budapest
- MANDONNET, P.
1910 Des écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin. 58. Fribourg
- MÁRTON H.
1964 Initia historico-juridica capituli generalis Ordinis Praemonstratensis. Róma
- MAZÁL, O.–UNTERKIRCHER, F.
1967 Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. „Series Nova” III. Wien
- MEZEY L.
1955 Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest, 73.
1961 Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis. Budapest
1961 Az Egyetemi Könyvtár VIII. sz. Béda-töredéke. *Magyar Könyvszemle*
1962 A kéziratosság kora – Könyv és könyvtár a magyar művelődésben. Budapest
1968/a A devotio moderna Közép-Európában. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* IV. 250–261.
1968/b Ország egyetem nélkül. A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyaga. Pécs
1969
1971 Löveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. *Irodalomtörténet*. Notes lovaniennes sur la Complainte en vieux hongrois. *Acta Litteraria Acad. Scient. Hung.*
1973 A Fragmenta Codicum szabályzata. *Magyar Könyvszemle*
1975 Les rapports intellectuels entre France et la Hongrie des Arpads-recherches nouvelles textes nouveaux. *Acta Litteraria Acad. Scient. Hung.*
1975 Maestro Agostino da Vicenza. Rapporti Veneto Ungheresi all' Epoca del Rinascimento. Budapest
1976 Egy korai Karoling kódex-töredék (Ticonius in Apocalypsis?). *Magyar Könyvszemle*, 15–24.
- MGH = Monumenta Germaniae Historica

- MIGNE, J. P.
1844—
1864 Patrologiae Cursus Completus, 1–221. kötet
- MÖSER–MERSKY, G.
1961 Steiermark (Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs III.). Graz–Wien
- OSZVALD F.
1938/39 Középkori magyar premontrei prépostságok. A gödöllői Premontrei Gimnázium Évkönyvei, 3–23.
- PÁLINKÁS G.
1891/92 A szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kéziratának és ősnymtatványainak jegyzéke. *Vasmegyei Régészeti Egylet Évkönyve* 19/20.
- PÁLVÖLGYI E.
1968 Az Egyetemi Könyvtár XVII–XVIII. századi katalógusai (1632–1792). *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* IV.
- PELSTER, J.
1935/36 Die Übersetzungen der aristotelischen Methyphysik in den Werken des hl. Thomas von Aquin. *Gregorianum* 16. és 17.
- PELZER, A.
1924 Le premier livre de Reportata Parisiensia. *Annales de l'Institut Supérieur de Philosophie* 453–553. Louvain
- PFEIFFER M.
1915 A magyar domonkos rendtartomány. A Szt. Domonkos Rend múltjából és jelenéből. Budapest
- PFEIFFER, H.–CERNY, F.
1922 Catalogus Codicum Manuscriptorum Canoniae Clastroneoburgensis I. Wien
1931 Catalogus Codicum Manuscriptorum Canoniac Clastroneoburgensis II. Klosterneuburg
- PLÖCHL, W. M.
1960 Geschichte des Kirchenrechts I. Wien–München
- REISZIG E.
1926 A jeruzsálemi Szent János Lovagrend Magyarországon. Budapest
- SAJÓ G.–SOLTÉSZ E.
1970 Catalogus Incunabulorum . . . Hungariae . . . Budapest
- SAMARAN, CH.–MARICHAL, R.
1974 Catalogue des manuscrits en écriture latine portant des indications de date, de lieu ou de copiste III. (Bibliothèque National Fonds Latin. Texte et Planches). Paris
- SCHEGLMANN, A. M.
1908 Geschichte der Säkularisation im rechts-rheinischen Bayern I–III. Regensburg
- SCHMID, O.
1886/87 Zacharias Chrysopolitamus und sein Kommentar zur Evangelienharmonie. Eine exegetisch-historische Studie. *Theologische Quartalschrift* 68. kötet 531–547., 69. kötet 231–275.
- SILAGI, G.
1967 Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum“ des Gerhard von Csanád. *München Beiträge zur Mediävistik und Renaissance* 65–58.
- SÖRÖS P.
1912 Elenyészett apátságok. Pannonhalmi rendtörténet XII/b
- SZABÓ E.
1941 Diákélet a XIV. századi ferences törvényhozásban. *Theologia* 8.
- TÓTH A.
1972 Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának fejlődése. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* VI., 13–42.
- U. Fr. M. = Universitatis (ELTE Könyvtára) Fragmentum latinum membranaceum

- UNTERKIRCHER, F.
1974 Katalog der datierten Handschriften Österreichs (Die datierten Handschriften der Österreichische Nationalbibliothek, III.). Wien
- VAGNER J.
1896 Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez. Nyitra
- VALVEKENS, J. B.
1952 Zacharie est réellement attaché aux doctrines d'Abélard. *Analecta Praemonstratensia* 28., 52–58.
- VAN DEN EYNDE, A.
1948 Les „magistri” du commentaire „unum ex quator” de Zacharias Chrysopolitamus. *Antonianum* 23., 3–32; 181–220.
- VARGA ZS.
1945 A kollégiumi Nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége. Debrecen. A debreceni kollégium története. IV. 3.
- VARJÚ E.
1902 Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismeretéhez. *Magyar Könyvszemle*
- VREGILLE, B. DE
1965 Notes sur la vie et l'oeuvre de Zacharie de Besançon. *Analecta Praemonstratensia* 41. kötet 292–277.
- WALZ, A.
1930 Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum. Róma.
- XENIA BERNARDINA . . . =
Xenia Bernardina II. Pars, Handschriftenverzeichnisse der Österreichisch-Ungarischen Ordensprovinz. I. Wien 1891.
- ZALKA L.
1893 A győri püspöki papnevelő intézet könyvtárának címjegyzéke. Győr